

А.О. Корвін-Піотровський

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ В УКРАЇНІ (XIX — ПОЧАТОК ХХ ст.)

Стаття присвячена початковому етапу впровадження картографування у практику археологічного дослідження. Розглядаються спроби уніфікувати складання археологічної карти. Наводяться приклади археологічних карт, складених у цей час на Україні.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археології, археологічна карта, археологічні з'їзди.

Розвиток археології у XIX ст. засвідчив її суттєвий поступ — увійшовши у століття здебільшого як справа розкопування з метою колекціонування старожитностей, вже за кілька десятиліть вона постала як потужна наука зі своїми специфічними методами вивчення археологічних пам'яток, систематизації та аналізу здобутого матеріалу. Одним з нових її напрямків було археологічне картографування.

Вже до середини XIX ст. стало беззаперечним фактом, що опис решток матеріальної культури, визначення їх функціональної приналежності є лише частиною наукового дослідження, кінцева мета якого — здобути найповнішу інформацію щодо того, яке населення лишило конкретну археологічну пам'ятку, коли, а також звідки з'явилося це населення і яку територію обіймало. З іншого боку накопичення значних обсягів археологічного матеріалу надало можливість робити перші спроби порівняльного аналізу археологічних комплексів: визначити спорідненості, виявити відмінності, означити їх характер та шляхи генезису, а на підставі цього — виділити однотипні пам'ятки та спробувати побудувати їх відносну хронологію. Так

© А.О. КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ, 2012

виникає необхідність впорядкування наявних даних шляхом нанесення їх на картографічну основу.

Усе це відбувалося на тлі панування еволюціонізму — наукової парадигми, в основі якої лежить уявлення про закономірну диференціацію загальних форм та трансформацію простих явищ у складні. В історичному контексті це означало розвиток культури від простих форм до складніших шляхом систематизації культурних явищ у вигляді еволюційних ланок. Базовим при цьому ставав порівняльно-історичний метод дослідження, а використання археологічних карт забезпечувало візуалізацію отриманих наукових результатів.

Розвиток археологічного картографування у XIX ст. загалом збігається з основними етапами поступу тогочасної археологічної науки. Друга чверть XIX ст. позначена новаторськими кроками в науці та появою перших археологічних карт. Із виникненням та становленням археологічних товариств польові дослідження набувають системного характеру, що збагачує науку відкриттям нових пам'яток, які посідають своє місце на археологічній карті. У першу чергу картографуються об'єкти, які мають явне ландшафтне вираження — руїни, кургани, вали тощо, згодом на карти наносяться й інші, менш помітні пам'ятки, виявлені під час спеціальних рекогносцировок.

Велика цікавість до античних та скіфських старожитностей у середині XIX ст. наклала свій відбиток на тематику тогочасних археологічних карт. Значну роль у цьому відіграла

діяльність Одеського товариства історії та старожитностей, яке зробило вагомий внесок у вивчення археологічних пам'яток Північного Причорномор'я. Археологічні карти складались також військово-історичними товариствами, що цікавились передусім розташуванням систем стародавніх валів, укріплених пунктів тощо, головним чином слов'янського часу й княжої доби.

Лише у другій половині XIX ст. на археологічних картах з'являються пам'ятки кам'яного і бронзового віку, а в останній чверті століття виникають перші археологічні карти універсального змісту, тобто такі що містять всі відомі пам'ятки певного регіону, незалежно від їх типу та хронологічної приналежності. Окрім того, саме в цей час остаточно закріплюється сам термін «археологічна карта».

У київських архівах збереглося кілька примірників археологічних карт, складених у другій — третій чвертях XIX ст. На деяких із них ми зупинимось докладніше.

Найпершою археологічною картою території України є карта Боспору Кіммерійського [СК НБУВ, №6327]. Карта складена французькою мовою 1827 р. Укладач — Ж. де Бларамберг, відомий дослідник класичних пам'яток півдня України. Карта рукописна, багатоколірна, акварель на полотні з вкопюванням на кальку. Розмір карти 45 × 35 см, масштаб — 4 версти в англійському дюймі (1:168000), б. м. На карті позначено всі відомі досліднику античні руїни на території Керченського та Таманського півостровів. Деякі з цих пам'яток на сьогодні втрачені, що робить карту цінним науковим джерелом. До карти додається план міста Боспора та план акрополя Пантикапея.

В Одесі у 1836 р. (?) вийшла друком карта давніх еллінських поселень по берегах Чорного й Азовського морів [СК НБУВ, №7576]. Укладача зазначено як Н. М. Карта одноколірна, виконана методом літографії, розміром 30 × 40 см, без масштабу. Карта стала першим, узагальнюючим виданням, що ілюструвало поширення усіх відомих на той час пунктів античного часу.

У Києві 1837 р. видано план змієвих валів [СК НБУВ, №10971], одноколірний, розміром 25 × 34 см, літографія, без масштабу.

Велику цікавість являє археологічна карта обох берегів Дніпра [НА ІА НАНУ, ф. 14, №45], 1874 р., б. м., укладач — Є. Діаконенко. Одноколірна, виконана методом літографії, розмір 76 × 53 см, масштаб — 3 версти у англійському дюймі (1:126000). Карта охоплює середню течію Дніпра від Старих Петрівців на півночі до Золотоноші на півдні та фіксує значний обсяг курганів, системи валів, деякі

городища, печери та скарби із позначенням року їх відкриття.

Тогочасні археологічні карти мають найрізноманітніший вигляд. Вони охоплюють цілком різні за своїми вимірами території, хронологічні ряди картографованих об'єктів; довільним є вибір умовних позначень, масштабу (або його відсутність), рівень навантаження картографічної основи та ін. Їх об'єднує одне — мета укладання — узагальнення в просторовій проекції накопиченої конкретно-археологічної інформації.

Бурхливий розвиток науки, започаткування археологічних з'їздів, і як результат — інтеграція археологічного середовища, поставили на порядок денний пошук нових підходів до археологічного картографування, напрацювання методології цього процесу та його уніфікації.

Доцільно звернутися до матеріалів V Археологічного з'їзду, що відбувся в Тифлісі у 1881 р. На цьому з'їзді вперше було піднято відповідне питання та утворено спеціальну комісію з підготовки до складання уніфікованої археологічної карти Росії. До складу комісії увійшли В. Антонович, Д. Анучін, В. Тизенгаузен, Е. Феліцин та Г. Філімонов. Комісія дійшла висновку, що необхідно вивчити досвід вже виданих в Європі археологічних карт, на підставі чого укласти зразки знаків та легенди для карт масштабу 3 та 5 верст у дюймі для позначення старожитностей від первісності до часів Петра I. З'їзд доручив членам комісії скласти відповідний проект археологічної карти, що мав бути розісланий у місцеві археологічні товариства та після отримання їх пропозицій пройти затвердження на наступному, VI Археологічному з'їзді [Труди V АС, 1881, с. ХСІ].

В. Тизенгаузен та Д. Анучін здійснили лише частину цієї роботи, за підсумками якої останній видав невелику брошуру «До питання про складання легенди для археологічної карти Росії (з доісторичної археології)» [Анучін, 1884]. Археологічні карти на той час вже видавались у Європі, і ще на Конгресі з археології та антропології, який відбувся у Стокгольмі 1874 р., було затверджено міжнародні знаки для археологічних карт [Бердникова, 1997, с. 147]. Праця ж Д. Анучіна стала першим вітчизняним виданням, покликаним унормувати процес археологічного картографування.

У брошурі автор аргументує необхідність картографування доісторичних пам'яток окремо від історичних, наприклад, церковних чи східних старожитностей; піднімає питання про важливість тематичного картографування — конкретних епох, типів пам'яток, знахідок монет тощо, з метою їх кращого

унаочнення, а також створення універсальних великомасштабних археологічних карт на місцях за регіональним принципом. На підставі вивчення закордонного, найперше, французького досвіду, Д. Анучін пропонує систему умовних позначок для відомих типів пам'яток, а також нанесення їх різним кольором (палеолітичні пам'ятки — буро-жовтим, неолітичні — зеленим, бронзового віку — червоним, раннього залізного віку — синім), та настійно рекомендує використовувати цю систему в російських картах [Анучин, 1884, с. 2—8].

На цю ж тему Д. Анучін прочитав реферат на VI Археологічному з'їзді в Одесі у 1884 р. [Труды VI АС, 1886, с. LXIII]. Проведена робота отримала схвалення з'їзду, і хоча не вдалося здійснити її у запланованому обсязі, тобто затвердити план укладання археологічної карти Росії, вона безумовно інтенсифікувала подальшу роботу з археологічного картографування та підняла рівень її методологічного забезпечення. Питання стосовно укладання археологічних карт, постають серед першочергових на порядку денному й інших археологічних з'їздів, зокрема VIII-го, що відбувся у Москві 1890 р. [Труды VIII АС, 1897, с. 9].

Протягом наступних двадцяти років дослідниками в різних частинах імперії складаються археологічні карти цілої низки губерній, а також археологічні карти повітів, басейнів рік та морських узбереж, карти поширення певних типів пам'яток — курганів, городищ, скарбів тощо. Територія України представлена серед них працями професора В. Антоновича та його учнів. Фактично, В. Антонович був першим і єдиним, хто зорганізував видання археологічних карт окремих регіонів України [Курінний, 1994, с. 44]. Так, сам В. Антонович уклав карти Київської та Волинської губерній [Антонович, 1895; 1900], Е. Сецинський — Подільської [Сецинский, 1901], Д. Багалій — Харківської [Багалій, 1905].

Маючи деякі відмінності, пов'язані з різним ступенем вивченості території, використанням різнотипної картографічної основи та іншими факторами, у тому числі суб'єктивізмом укладачів, усі губернські археологічні карти стали своєрідним підсумком роботи поколінь дослідників, поціновувачів старожитностей, аматорів, квінтесенцією всієї існуючої на той час інформації про сукупність археологічних пам'яток кожного конкретного регіону. Ці карти, в більшості великомасштабні, підготовлені за участі професійних військових картографів і топографів, супроводжені детальним описом об'єктів, є для сучасних дослідників чи не єдиним джерелом інформації про давно втрачені археологічні пам'ятки, а

тому вони й досі зберігають свою наукову значущість.

Окремо слід відзначити, що укладання археологічних карт у другій половині XIX ст. переймалися також вчені Західної України, яка на той час входила до складу Австро-Угорської імперії. Зокрема, 1873 р. у Будапешті відбулась археологічна виставка, присвячена VIII Міжнародному конгресу з археології та антропології. У звіті за результатами виставки зазначалося, що відділ Галичини був представлений найкраще, у тому числі за різноманітністю фото і карт. Конгрес також ухвалив проект ілюстрованої археологічної карти, що його подав професор І. Лепковський [Курінний, 1994, с. 32].

Отже, наприкінці XIX ст. карта посідає важливе місце в арсеналі археолога як у польовій роботі, так і в кабінетних дослідженнях, а також усе частіше супроводжує наукові публікації. Деяко опрацьовується методологія її складання і з того часу картографування пам'яток археології починає претендувати на роль окремого напрямку археологічної науки та тієї міждисциплінарної сфери, що зародилась саме у той час, і яку ми зараз називаємо пам'яткоохоронною діяльністю.

Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии / В. Антонович.— М., 1900.

Антонович В. Археологическая карта Киевской губернии / В. Антонович.— М., 1895.

Анучин Д. К вопросу о составлении легенды для археологической карты России (по доисторической археологии) / Д. Анучин.— М., 1884.

Багалій Д. Археологическая карта Харьковской губернии / Д. Багалій // Труды XII Археологического съезда в Харькове в 1902 г.— Т. 1.— М., 1905.— С. 1—22, карта.

Бердникова Н. Археологическое картографирование: современное состояние и некоторые проблемы / Н. Бердникова, Е. Ощепкова // Дуловские чтения 1997 г. Материалы докладов и сообщений.— Иркутск, 1997.— С. 146—151.

Курінний П. Історія археологічного знання про Україну / П. Курінний.— Полтава, 1994.

НА ІА НАНУ (Науковий архів Інституту археології НАН України), ф. 14, №45. Археологическая карта обоих берегов Днепра. 1874.

СК НБУВ (Сектор картографії Наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського), №6327. Carte du Bosphore Cimmerien.

СК НБУВ, №7576. Карта древних эллинских поселений по берегам Черного и Азовского морей.

СК НБУВ, №10971. План змиевых валов.

Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский.— М., 1901.

Труды V Археологического съезда в Тифлисе в 1881 г.— М., 1887.

Труды VI Археологического съезда в Одессе в 1884 г.— Т. 1.— Одесса, 1886.

Труды VIII Археологического съезда в Москве в 1890 г.— Т. 4.— М., 1897.

А.А. Корвин-Пиотровский

A. Korvin-Piotrovsky

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО
КАРТОГРАФИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ
(XIX — НАЧАЛО XX ст.)

DEVELOPMENT OF
THE ARCHAEOLOGICAL
CARTOGRAPHY IN UKRAINE
(XIX — THE BEGINNING XX c.)

Статья посвящена становлению археологического картографирования в Украине. Начало этого процесса относится к первой половине XIX ст. Становление данного направления в археологии относится к началу XX ст. Оценивается вклад Археологических съездов в решение вопроса об унификации составления археологических карт и нормирование процесса картографирования. Перечисляются основные археологические карты отдельных регионов Украины, составленные в начале XX ст. Делается вывод об актуальности данного источника для современного исследователя.

This paper deals with the development of archaeological cartography in Ukraine. Early archaeological maps were created in the first half of XIX century. Cartography became a necessary part of the archaeological studies in the beginning of XX century. Archaeological Congresses influenced the unification of the cartography process and the unification of maps. Our paper contains the information about main archaeological maps of the different regions of Ukraine. These maps are important sources for the recent studies.